

KRITIKY A REFERÁTY

Monografia mapujúca život a dielo Vladimíra Šmilauera*

Po prečítaní tejto zaujímavej monografie mapujúcej život a dielo významného česko(slovenského) jazykovedca som si uvedomil riziko samotnej recenzie – v nej má recenzent písať recenziu na knihu o živote a diele V. Šmilauera, ale pod dojmom z knihy samotnej môže recenzent sklúzniť k hodnoteniu osobnosti V. Šmilauera.

To, že nepôjde o bežnú biografiu jazykovedca, či o knihu spomienok, svedčí nielen jej rozsah (takmer 650 strán), ale aj to, že Martina Šmejkalová sa v úvode monografie zamýšľa nad metodológiou výskumu a hneď v úvode naznačila snahu o čo najkomplexnejšie zdokumentovanie nielen Šmilauerovho vedeckého diela, ale aj mnohých faktorov formujúcich jeho životnú filozofiu, osobnosť, rodinné zázemie. Čitateľ tak dostáva možnosť vidieť pestrú mozaiku života V. Šmilauera, ktorý nebol len významným jazykovedcom, ale aj oduševneným pedagógom, človekom milujúcim dejiny svojho národa a jeho jazyk. Do tejto mozaiky zapadá aj jeho rola otca, rodinné zázemie, osobné priateľstvá, životné úspechy i príkoria.

Martina Šmejkalová začína skladať pomyselnú mozaiku opisom rodinných pomerov, do ktorých sa v roku 1895 V. Šmilauer narodil. Zaujímavé informácie autorka získala aj vďaka nepublikovaným zápiskom brata Adolfa (1905–1989) a otca Leopolda Šmilauera (1862–1950). Čitateľ sa môže dozvedieť o živote rodiny, ktorú otec Leopold finančne dobre zabezpečoval, a vytváral tak výborné podmienky pre bezstarostný život svojej rodiny. Aby si čitateľ vedel reálne porovnať vtedajšie pomery s dnešnými, ide M. Šmejkalová do takých detailov, že porovnáva priemerné zárobky v tej dobe a prináša informáciu o vtedajšej mene z pohľadu dneška (porovnaj poznámky č. 57, 58, 60, 67!).

Z obdobia mladosti V. Šmilauera sa dozvedáme o jeho rozhodovaní sa medzi štúdiom matematiky a štúdiom češtiny. Už tu môže čitateľ nájsť korene povestnej šmilauerovskej pedantnosti a systematizovaného triedenia vedeckých poznatkov a jazykového materiálu, ktoré zúročil v nasledujúcom období. Tak isto môžeme v tomto období zaznamenať jeho záujem o psychológiu a ďalšie vedecké disciplíny, z ktorých poznatky naplno využíval najmä v onomastike a pri posudzovaní a korigovaní slovníkov – predovšetkým terminologických a etymologických.

Dôležitou životnou etapou V. Šmilauera bolo jeho pedagogické pôsobenie na slovenských stredných školách v rokoch 1923–1938. M. Šmejkalová približuje nielen osobný vklad V. Šmilauera do budovania slovenských stredných škôl po vzniku Československej republiky, ale vystihla aj spoločenské nálady toho obdobia na Slovensku – od problémov národnostne zmiešaného prostredia, cez latentné začiatky protizidovských nálad, až po prejavy nacionalizmu a protičeských prejavov. Zároveň sa jej podarilo správne opísať odlišný charakter pedagogického pôsobenia V. Šmilauera na Slovensku, čo naznačila aj rozdelením Šmilauerovho pôsobenia na Slovensku do dvoch častí – „Zatímco působení v Žilíně chápal jako výzvu pedagogickou a osvětovou, až jeho přeložení do Bratislavy znamenalo počátek systematické práce vědecké, a to zejména díky Albertu Pražákovi.“ (s. 88).

---

* *Martina Šmejkalová: Praporu věren i ve ztraceném boji. Vladimír Šmilauer – život a dílo filologa (1895–1983)*. Academia, Praha 2015, 651 s. + 72 příloh, ISBN 978-80-200-2439-8

Vrchol i pád zažíva V. Šmilauer na konci tridsiatych rokov – ako univerzitný učiteľ pôsobí na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe, začiatkom roka 1938 bol vymenovaný za mimoriadneho profesora FF UK a v máji toho istého roku sa stal spolu s Bohuslavom Havránkom mimoriadnym členom ČAVU, na jeseň získava trvalé miesto na fakulte. Ako píše M. Šmejkalová „v této chvíli lze konstatovat, že se Šmilauer nalézá na absolutním vrcholu akademické vědecké kariéry...“ (s. 100). „Zřejmě nejšťastnější období Šmilauerovho života“ (s. 101) končí násilným zatvorením českých vysokých škôl 17. novembra 1939. Spleť osud V. Šmilauera počas vojny sa komplikuje. Po zatvorení českých vysokých škôl odchádzali pedagógovia na nútenú dovolenku – tzv. dovolenka s čakateľným (s. 101). Komplikácia osudu nastala v roku 1943 jeho priradením do organizácie Institut für tschechische Sprache und Literatur. V. Šmilauer ponúknuté miesto prijal (resp. v politickej atmosfére tej doby, kedy sa nerešpektovanie vládnej vôle trestalo minimálne koncentračným táborm, miesto musel prijať). Po vojne, celkom prirodzene, hodnotili jeho pôsobenie s nádychom kolaborácie s fašistami. M. Šmejkalová veľmi presne vystihla možné obviňovanie V. Šmilauera z kolaborácie niektorými kolegami „v meziválečném období se Šmilauer účastnil četných polemik bez ‚ohledu k osobám‘, jak sám říkal (o jeho přímočaré kritičnosti zde již zmínka padla), byl v té době rovněž zásluhou svého vědeckého kreditu vnímán jako jediná relevantní protiváha... Nelze proto vyloučit, že se Šmilauerovy válečné aktivity mohly pro někoho stát důvodem k oslabení silného ideového a odborně nezpochybnitelného protivníka.“ (s. 108). Verejný obvinenie V. Šmilauera učiteľkou Skalovou v roku 1945 (v tej dobe – samozrejme na objednávku – s. 120) z kolaborácie a všetky príkoria s tým spojené vysvetľuje Skalovej list z roku 1957 adresovaný priamo V. Šmilauerovi. Aj v takejto zložitej situácii V. Šmilauer potvrdil veľkosť svojej osobnosti a mravný rozmer – nielenže jej odpustil, ale aj odborne pomohol (s. 121).

Najrozsiahljšou časťou monografie *Praporu věren i ve ztraceném boji* je charakteristika Vladimíra Šmilauera ako lingvistu. Autorka mala situáciu komplikovanú aj tým, že V. Šmilauer nebol najprv onomastikom, potom syntaktikom a recenzentom slovníkov. Ak autorka chcela predstaviť túto všestrannú osobnosť, musela ho charakterizovať postupne. To, že najprv predstavuje Šmilauera – onomastika na prvom mieste „je tomu tak proto, že v této disciplíně zaujímal jednoznačně vůdčí a exkluzivní postavení. Povýšil onomastiku z popelky krčící se na pokraji historických a filologických věd, z onoho ‚rejdiště vědeckých fantastů‘, na vědní disciplínu postupující přísně vědeckými metodami...“ (s. 186). Predovšetkým jeho *Vodopis starého Slovenska* (1932) je pre slovenskú onomastiku kľúčovým dielom, ale aj ostatné práce po metodologickej i vedeckej stránke predstavujú pevný základ česko-slovenskej onomastickej školy. M. Šmejkalová postupuje chronologicky a veľmi pedantne charakterizuje dobu, v ktorej jednotlivé diela vznikali. Obdobie vzniku jeho *Vodopisu* bolo plné politických paradoxov. Autorka sa úspešne vyhla úskaliam čechoslovakistickej ideológie a hodnotí túto ideu vecne a s nadhľadom. Pripomína, že viaceré „osobnosti československé lingvistiky snášely dialektologické a historicko-lingvistické důkazy o existenci tzv. československého jazyka (aby je o čtvrtstoletí později zase odvolaly viz případ F. Trávníčka)...“ (s. 194). V tejto atmosfére vedeckej schizofrénie vznikala u V. Šmilauera základný motív výskumu slovenskej hydronymie – dokázať na najstarších lexikálnych materiáloch formovanie a vývoj stredoslovenských a východoslovenských nárečí i slovenčiny samotnej. A v tejto atmosfére sa pravdepodobne rodili myšlienky V. Šmilauera o pravdivom a presnom hodnotení výsledkov vedeckého bádania, ktoré uverejnil vo svojej knihe *Úvod do toponomastiky* o niekoľko desaťročí neskôr a ktoré sa stalo mottom mojej prvej monografie i mojej vedeckej práce: „Věda slouží zajisté svému národu, ale slouží mu tím, že mu zjišťuje přesně fakta a skutečnosti a že mu říká pravdu. Lichotí-li jeho iluzím a ješitnostem, je děvkou, nikoli poctivou služebnicí.“ (Šmilauer 1966, 188).

Zlatými rokmi onomastiky, ako ich charakterizovala M. Šmejkalová, boli pre V. Šmilauera roky šesťdesiate. V nich publikuje kľúčové dielo *Osídlení Čech ve světle místních*

jmen (1960), v ktorom uplatnil svoju prelomovú metódu „malých typov“ a ktorá sa naplno využila v *Slovanskom onomastickom atlase*. V týchto rokoch vychádza *Atlas místních jmen v Čechách I., II.* (1969), didaktický *Úvod do toponomastiky* (1963), vydáva *Příručku slovanské toponomastiky* (1970) a publikuje svoje povestné „padesátky“ a „stovky“ v *Zpravodaji Místopisné komise ČSAV* (M. Šmejkalová uvádza na s. 400 údaj prevzatý od M. Novákovéj-Šlajsovej, že v priebehu 24 rokov publikoval 5 943 (!) správ). Zúročenie jeho plného vedeckého a ľudského nasadenia prišlo v podobe, ktorú môžeme označiť ako vlastná onomastická škola – „Pokud bychom však mezi všemi dosaženými úspěchy a mezinárodními oceněními měli najít jen jednu věc, kterou bychom pokládali za nejvýznamnější, potom by to nebyla věc materiální povahy, nic z toho, co si lze vypůjčit v knihovnách a co je trvale fixováno tiskem. Byla by to věc abstraktní, možná až spirituální, nezachytitelná v místě a v čase, věc nezměřitelné hodnoty, ale přesto stále trvající a pokračující. Šmilauerova onomastická škola.“ (s. 237). Nesmrteľnosť učiteľa spočíva vo výchove svojich žiakov, preto je odkaz profesora Šmilauera stále živý.

Druhý rozmer predstavuje Šmilauer – syntaktik. M. Šmejkalová opäť veľmi pedantne zmapovala jeho prvé dotyky s touto jazykovou rovinou – od študentskej prvotiny *Poloha přívlasku v Kronice pražské Bartoše Písaře* (1920), cez kľúčové diela *Novočeská skladba* (1947 a 1966) až po *Učebnici větného rozboru* (1955), v ktorej predstavil planimetrické zobrazenie závislosti jednotlivých vetných členov. Napriek tomu, že Šmilauer nepredstavoval v syntaxi takú výraznú osobnosť ako v onomastike, v záverečnej kapitole tejto časti si autorka monografie kladie otázku „co zbylo ze syntaktika Šmilauera“? Osud niekedy dá za pravdu najkritizovanejším veciam, ako to dokazuje aj M. Šmejkalová – „jako celek se pak Šmilauerův odkaz paradoxně nejzřetelněji prosadil právě přístupem, který mu byl celoživotně porůznu vyčítán... Bylo to právě kritizované „škatulkování“, které se stalo jedním ze základů pro rozvoj závislostního popisu české syntaxe, algebraických teorií gramatiky, resp. pro hledání optimálního schématu syntaktické analýzy strojového překladu“ (s. 320).

Vladimír Šmilauer bol neúnavným recenzentom a posudzovateľom mnohých slovníkov. Veľký záujem o mnohé vedné odbory prejavil už vo svojej mladosti. Obrovský odborný záber z botaniky, zoológie a ďalších vied zúročil pri posudzovaní slovníkových hesiel, ale aj v onomastických výkladoch a v etymologických výkladoch Zpráv Kruhu přátel českého jazyka (pozri s. 425n.). Na druhej strane sa treba skloniť aj pred samotnou autorkou tejto monografie, ktorá musela študovať aj sekundárnu literatúru (napr. k vojenskej odbornej terminológii). Čas najlepšie a najobjektívnejšie zhodnotí správnosť názorov – koľko slov, v tej dobe zatracovaných a „káraných“, dnes žije v modernej češtine (pozri s. 338–342) a V. Šmilauer sa často staval na obranu slov, ktoré sa v tej dobe zdali nevhodnými – aj tu sa prejavil ako prezieravý a vnímavý lingvistický vizionár. Pri kultivovaní etymologického slovníka odhalila M. Šmejkalová podrobnou analýzou posudkov V. Šmilauera jeho srdce a charakter, keď kritizoval nedostatky predchádzajúcich vydaní *Stručného etymologického slovníku jazyka českého* J. Holuba a S. Lye ra, ale neodmietol pomôcť pri oponovaní vydania v roku 1961 a zrevidoval všetky slovníkové heslá do „obvyklého tricitistránkového posudku“. Autorka uviedla ako príklad heslo *abrahámoviny* (s. 371), ktoré V. Šmilauer kriticky zrevidoval a poopravil – to však nebola kritika v zmysle negácie, ale oprava mylného názoru podporená trpezlivosťou prameniacaou z lásky k jazyku a etymológii samotnej. Presnú charakteristiku V. Šmilauera ako recenzenta, posudzovateľa i kritika stoviek prác najrozličnejšieho charakteru napokon priblížila autorka monografie týmito výstižnými slovami: „Čas hrany obrousil a Šmilauer dospěl z kritika nemilosrdného v kritika náročného, vlídneho a zejména – pomáhajícího.“ (s. 413).

O pedantnej (priam minucióznej) práci M. Šmejkalovej svedčí bohatá osobná mailová komunikácia s rôznymi ľuďmi, ktorou zisťovala pôvod, zamestnanie dôležitých osôb v živote V. Šmilauera – akými boli napr. Fraňo Švehla, s ktorým V. Šmilauer spolupracoval v *Pravopisnom poradcovi* (s. 418), ale aj overovanie drobných údajov, či jednotlivých slovíčok,

o ktorých V. Šmilauer písal – autorka napr. v poznámke 1378 píše, že „ *tvar domok* se vyskytuje pouze ve starším *Slovníku slovenského jazyka* z let 1959–1968. PSP z roku 1931 znají pouze plurál *domky*...“.

V deviatej kapitole predstavuje M. Šmejkalová Vladimíra Šmilauera ako češtinára – od pôsobenia na jeho prvej strednej škole, cez žilinské obdobie až po univerzitu. Je to kapitola plná ľudskej dobroty, žičlivosti, vysokého mravného ideálu a ľudskej pomoci. Len vďaka týmto ľudským cnostiam dokázala táto osobnosť prežiť niekoľko totalitných režimov a vlievať sklamaným žiakom životnú nádej.

Jediné, čo možno autorky tejto skvelej monografie vyčítať, je chýbajúci odstup, resp. to, že sa nechala strhnúť pohľadom dnešnej emancipovanej ženy pri hodnotení modelu rodiny na konci 19. storočia a ohodnotila fungovanie prototypického rozdelenia sociálnych rol – „muž je živiteľ, žena, vzorná žena (! – M. Š)?, se bezvadně stará o děti a domácnost.“ (s. 33) výkričníkom vyjadrujúcim rozčarovanie či odpor k dobovému obsahu slova „vzorná žena“. Išlo o klasický patriarchálny model rodiny prelomu 19. a 20. storočia a s dnešným modelom ho nemožno porovnávať.

V dvadsaťtri stranovej prílohe má čitateľ možnosť zoznámiť sa s rodokmeňom V. Šmilauera, poodhaliť komplikovaný vzťah medzi ním a B. Havránkom, ktorý ovplyvňoval jeho životné osudy, či zoznámiť sa s jeho prednáškami o krásach jazyka a témami vedených diplomových prác. Bohatá obrazová príloha mapuje dôležité etapy života tejto výraznej osobnosti. Jeho obrovské vedecké nasadenie napokon dokumentuje kompletná bibliografia, ktorú spracovala a zostavila Eliška Kudláčková-Doležalová.

Na záver treba len súhlasiť so slovami autorky tejto pozoruhodnej biografie, ktoré napísala o univerzitnom profesorovi Vladimírovi Šmilauerovi: „Byl jedním z posledních z generace badatelských solitérů, individualitou, jejíž myšlenková síla dokázala i po roce 1948 vytvořit plnohodnotnou alternativu k centrálním výzkumným proudům či výzkumným skupinám.“ (s. 489).

Literatúra:

Šmilauer 1966: ŠMILAUER, V.: *Úvod do toponomastiky*. Praha 1966.

*Fakulta humanitních věd Univerzity Mateja Bela
Banská Bystrica*

*Jaromír Krško
jaromir.krsko@umb.sk*

Božana Niševa: Inovační procesy v české a bulharské jazykové situaci (na materiálu jazyka médií). Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum, Praha 2014, 182 s., ISBN 978-80-246-2239-2

Monografia Božany Niševovej, ktorá vyšla v edícii *Studia Philologica Pragensia*, potvrdzuje trvalú aktuálnosť výskumu inovačných procesov a tendencií v jazyku ako aj zložitost dynamiky slovnej zásoby ovplyvnenej pôsobením rozličných spoločenských faktorov. Materiálovo bohatá publikácia vychádzajúca z konfrontácie lexikálnej a slovtvornej dynamiky češtiny a bulharčiny je nesporne obohacujúcim príspevkom k výskumu inovačných procesov súčasných slovanských jazykov.

V monografickom diele rozčlenenom na šesť kapitol pristupovala autorka k skúmanej problematike z hľadiska synchronnej konfrontácie opierajúc sa o najdôležitejšie výsledky skúmania neologizmov v prácach niektorých českých, bulharských a poľských odborníkov. Vo svojom výskume vychádzala aj z neografických diel českého a bulharského jazyka ako aj z vlastnej excerpcie mediálnych textov z českých a bulharských periódik.